

Nel Bielniak

Uniwersytet Zielonogórski

INSTYTUCJA MAŁŻEŃSTWA W OPOWIADANIACH ALEKSANDRA KUPRINA

Wszystkie szczęśliwe rodziny są do siebie podobne, każda nieszczęśliwa rodzina jest nieszczęśliwa na swój sposób

Lew Tołstoj

Aleksander Kuprin (1870-1938) to pisarz, który doskonale potrafił uchwycić w swoich utworach obyczajowość przełomu XIX i XX w. Jako pisarza obyczajowego postrzega go m.in. Danuta Szymonik. Badaczka konstatuje, iż jest on „rysownikiem nagiej ludzkiej egzystencji, dostrzega i ujmuje w niewybrednej formie artystycznej cały wachlarz różnorodnych zjawisk życiowych, bardzo często niezwykłych i przerażających”¹.

Jednym z takich zjawisk jest niewątpliwie instytucja małżeństwa. Kuprin w swojej nowelistyce starał się wszechstronnie ukazywać relacje panujące między małżonkami. W przeanalizowanych poniżej utworach pojawiły się refleksje pisarza nad naturą miłości, szczerością uczuć oraz przyczynami, które kierują ludźmi wstępującymi w związku małżeńskie. Zgłębiając tajniki wspólnego życia, Kuprin skupiał się głównie na ich cieniach, podkreślając osamotnienie, demaskując dwulicowość i hipokryzję. Wnikliwie przestudiował m.in. przyczyny skłaniające małżonków do cudzołóstwa, zwracając przy tym uwagę na różnice w zachowaniu kobiet i mężczyzn. Rzadkim portretem wiernych i oddanych żon oraz prawych i lojalnych mężów przeciwstawił liczne opisy kobiet odtrącających i porzucających małżonków oraz zdeprawowanych mężów-flirciarzy lub despotów.

To zainteresowanie prozaika obłudnym życiem i rodzinnymi tragediami współczesnych mu wynikało być może z jego trudnej sytuacji osobistej. Był on bowiem uwikłany w skomplikowane relacje najpierw z matką, potem z żoną. Dlatego też nieobce mu były emocje kreowanych bohaterów.

¹ D. Szymonik, *Problemy psychologizmu w nowelistyce Aleksandra Kuprina*, [w:] *Małe formy narracyjne*, red. E. Łoch, Lublin 1991, s. 138.

Matkę, która miała silny charakter, była dumna i despotyczna, Kuprin równocześnie kochał i nienawidził. Również jego pierwsza żona Maria² była apodyktyczna i miała energiczne usposobienie. Chciała okiełznać porywczy temperament prozaika i jego zamiłowanie do hulaszczego trybu życia. Pragnęła, by skupił się na pracy twórczej i nie roztrwonił talentu, ponieważ widziała w nim zdolnego pisarza. Niezgodność charakterów i próby utrzymania autora *Pojedyunku* w ryzach były jedną z przyczyn rozpadu ich związku. Ponadto Kuprin zakochał się w młodszej siostrze żony Dmitrija Mamina-Sybiriaka – Lizie, z którą ożenił się po uzyskaniu rozvodu z Marią³. Sięganie do intymnych przeżyć prozaika wydaje się uzasadnione, ponieważ on sam wielokrotnie podkreślał, iż właściwie wszystkie jego utwory są oparte na materiale autobiograficznym⁴.

Motyw małżeńskiego szczęścia pojawia się m.in. w utworach *Bez tytułu* (Без заглавия, 1895), *Bajka* (Сказка, 1897), *Samotność* (Одиночество, 1898) czy *Odejście* (Уход, 1932). Początkowo bohaterowie wiodą radosne życie, zwykle niebogie, mimo to wesołe, spokojne, niczym niezmacone. Ich stan ducha obrazują sielskie scenki pełne uśmiechów i pocałunków. Kuprin wprowadza jednak pierwiastek burzący tę idyllę. Może to być nagłe uzmysłowienie sobie, iż mąż jest obcym człowiekiem. Taka sytuacja ma miejsce w utworze *Samotność*. Bohaterka opowiadania nieoczekiwanie zdaje sobie sprawę z faktu, iż nigdy naprawdę nie pozna myśli męża, człowieka, z którym je, śpi i powinna przejść razem przez życie. Mówiąc jedno, może on bowiem myśleć co innego. Ta świadomość nadszarpnęła zaufanie Wiery do poślubionego przed trzema miesiącami Władimira. Bohaterka dochodzi do wniosku, że podwaliną małżeństwa jako takiego są kłamstwo i samotność, mimo to postanawia: «[...] надо жить, как все, надо подчиняться обстоятельствам, надо даже лгать, если нельзя говорить правду»⁵.

W utworach *Bez tytułu* i *Bajka* rodzinny raj niszczy romans, w który wdają się bohaterki. Natomiast Polina z opowiadania *Odejście*, znudzona mężem i mająca większe aspiracje niż bycie żoną drobnego urzędnika, po prostu ucieka od niego.

Wątek żony porzucającej męża można odnaleźć również w innych utworach autora *Olesi*. Tu jednak ucieczki nie poprzedza bajkowe życie. Taka sytuacja zachodzi w opowiadaniach *Piracik* (Пиратка, 1895), *W głuszy leśnej* (Лесная глушь, 1898), *Żaneta* (Жанета, 1932) czy słynnej *Bransoletce z granatów* (Гранатовый браслет, 1911).

² Maria była córką Aleksandry Dawydowej, która wydawała popularne czasopismo literackie «Мир божий». Poznali się w 1902 r. dzięki Iwanowi Buninowi. Pobrali się 3 lutego 1902 r., natomiast rozwiedli 31 marca 1907 r.

³ Złożone relacje łączące Kuprina z matką i pierwszą żoną szczegółowo opisują: О. Михайлов, *Жизнь Куприна. Настоящий художник – громадный талант*, Moskwa 2001, s. 18-166 ; K.A. Куприна, *Куприн – мой отец*, Moskwa 1971, s. 22-35.

⁴ Uwagi na temat autobiograficzności twórczości Aleksandra Kuprina pojawiają się w wielu miejscach beletryzowanej biografii autorstwa Olega Michajłowa (О. Михайлов, *op. cit.*).

⁵ А. Куприн, *Одиночество*, [w:] idem, *Олеся. Роман, повесть, рассказы*, Moskwa 2004, s. 338.

Przyczyny odejścia od męża są różne. Jedne bohaterki znużone są codziennością, która im spowszedniała, i pragną dreszczyku emocji. Nowych wrażeń szukają w ramionach innych mężczyzn – nierzadko aktorów, którzy łatwo potrafią zauroczyć kobietę (*Piracik*, *W głuszy leśnej*, *Bransoletka z granatów*). Istotną rolę odgrywają również kwestie finansowe. Lidia z opowiadania *Żaneta* i Paulina z *Odejścia* porzucają małżonków, gdy ci nie potrafią sprostać ich nadmiernym materialnym wymaganiom. Obie bohaterki są rozrzutne, chcą żyć ponad stan i swoje możliwości finansowe. Generał Anosow, jeden z bohaterów *Bransoletki z granatów*, jest szczęśliwy, że żona go zostawiła. Dzięki temu nie podzielił losu wielu innych mężów. «Что бы я был такое» – stwierdza Anosow – «если бы не этот мерзкий случай? Выучный верблюд, позорный потатчик, укрыватель, дойная корова, ширма, какая-то домашняя необходимая вещь...»⁶.

Rozwiązanie konfliktu małżeńskiego przyjmuje w utworach Kuprina różne formy. Bywa szczęśliwe, jak w opowiadaniu *Bez tytułu*, może też przybrać tragiczną postać, jak w utworze *W głuszy leśnej*. W pierwszym z nich bohater nie pozwolił żonie odejść z innym, walczył o nią; w drugim natomiast, wobec niepowodzenia wielokrotnych prób sprowadzenia małżonki na dobrą drogę, zdesperowany Aleksander zabija Oniškę, która go regularnie zdradzała.

Mimo wszystko bohaterowie Kuprina marzą o żonie-przyjaciółce. Stary aktor Sławinow-Rimski z opowiadania *U końca* (*Ha nokoe*, 1902) wie ze słyszenia i ze sztuk, że bywają takie kobiety – miłe, wierne przez całe życie, pielęgniarki w chorobie, będące oparciem na starość. Temu wyobrażeniu odpowiada jedynie księżna Wiera z *Bransoletki z granatów*. W jej wypadku «прежняя страстная любовь к мужу давно уже перешла в чувство прочной, верной дружбы»⁷. Bohaterka dzielnie sekunduje mężowi, znajdującemu się w trudnej sytuacji materialnej. Ze wszystkich sił stara się pomóc mu uniknąć całkowitej ruiny. Wiera w imię przyjaźni gotowa jest do poświęceń. W tajemnicy przed mężem odmawia sobie wielu rzeczy, oszczędza, ograniczając wydatki na gospodarstwo domowe. Choć i tu pojawia się pewna rysa – czysta i zarazem tragiczna miłość drobnego urzędnika Żełtkowa, która uświadomiła bohaterce, co ją w życiu ominęło.

Bohaterowie Kuprina często zastanawiają się nad istotą miłości i małżeństwa. Generał Anosow konstatuje, iż przez całe życie nie widział bezinteresownego, ofiarnego, nie pragnącego nagrody uczucia. Ludzie bowiem nie potrafią już kochać prawdziwą miłością, dla której gotowi są do wielkich czynów, do oddania życia. Także małżeństwa zawierają z wielu różnych pobudek, lecz żadną z nich nie jest miłość.

⁶ А. Куприн, *Гранатовый браслет*, [в:] idem, *Избранное. Повести. Рассказы. Роман «Колесо времени»*, Минск 1974, с. 396.

⁷ *Ibidem*, с. 174-175.

Według Anosowa kobiety wychodzą za mąż, ponieważ:

Стыдно оставаться в девушках, особенно когда подружки уже повыходили замуж. Тяжело быть лишним ртом в семье. Желание быть хозяйкой, главною в доме, дамой, самостоятельной... К тому же потребность, прямо физическая потребность материнства, и чтобы начать вить свое гнездо. А у мужчин другие мотивы. Во-первых, усталость от холостой жизни, от беспорядка в комнатах, от трактирных обедов, от грязи, окурков, разорванного и разрозненного белья, от долгов, от бесцеремонных товарищей и прочее и прочее. Во-вторых, чувствуешь, что семьей жить выгоднее, здоровее и экономнее. В-третьих, думаешь: пойдут детишки, - я-то умру, а часть меня все-таки останется на свете... нечто вроде иллюзии бессмертия. В-четвертых, соблазн невинности, как в моем случае. Кроме того, бывают иногда и мысли о приданом. А где же любовь-то?⁸

W większości utworów pisarz podkreśla brak porozumienia i więzów łączących współmałżonków. Przypominają oni obcych ludzi zamieszkujących pod jednym dachem, nie zaś rodzinę. Nierzadko też prowadzą osobne życie towarzyskie. Przyczyną takiego stanu rzeczy był m.in. fakt, iż małżeństwo na przełomie XIX i XX w. częściej było kontraktem małżeńskim, stanowiącym połączenie dwóch znakomitych i majątnych rodów, niżeli związkiem łączącym parę zakochanych. Główną troską rodziców z opowiadań *Petentka* (*Простительница*, 1895) i *Dobre towarzystwo* (*Хорошее общество*, 1905) jest znalezienie dla swych córek dobrej partii. Pragną oni dla nich narzeczonego z pieniędzmi, układami i świetną przyszłością. Najistotniejszym kryterium doboru jest tu bogactwo, nie zaś to, jakim jest on człowiekiem.

Kuprin piętnuje w swojej twórczości mieszczańskie zasady popierające zawieranie małżeństw z rozsądku i niejako wymuszające wstępowanie w związki małżeńskie ze względu na różnego rodzaju konwenanse i utarte poglądy, jak choćby ten, że zamążpójście nobilituje kobietę.

Jego bohaterowie często po prostu nie wiedzą, dlaczego zdecydowali się na ten krok. Nie wie tego ani generał Anosow, ani profesor Simonow z *Zanety*, którzy swoje życiowe wybory oceniają z perspektywy przeżytych lat. Simonow wspomina swoje oświadczyzny. Poprosił o rękę Lidii, ponieważ pocałowała go na pikniku. Nie było to małżeństwo z rozsądku ani z szalonej miłości, ani nawet z chwilowego zafascynowania, od którego kręci się w głowie. Nigdy nie było między nimi wyjątkowego uczucia, nie łączyła ich żadna zażyłość. Błyskawiczny ślub był po prostu kaprysem rozpieszczonej petersburskiej panny. W efekcie szybko doszło do rozpadu więzi rodzinnych. Żona po urodzeniu drugiego dziecka odmówiła pełnienia obowiązków małżeńskich i dała mężowi w tym względzie pełną swobodę. Od Simonowa wymagała jedynie, aby zapewnił jej życie na odpowiedniej stopie, sama zaś rzuciła się w wir spotkań towarzyskich. Organizowała dekadencjne wieczorki literackie, w domu bywała rzadko, gdyż nic jej tam nie ciągnęło – córkami nie umiała i nie lubiła się zajmować.

Natomiast młody lekarz z opowiadania *Żydówka* (*Жидовка*, 1904), zastanawiając się nad swoją przyszłością, dochodzi do wniosku, że za rok, może dwa lub trzy ożeni

⁸ *Ibidem*, c. 396.

się, bo tak wypada. Żona będzie szlachetnie urodzoną, chudą blondynką, będzie wykształcona i historyczna, będzie też miała zimne, niebieskie ciało i będzie cierpiała na kobiece choroby «[...]и мы оба» – prognozuje Kaszynczew – «как самец и самка, будем чувствовать друг к другу равнодушие, если не отвращение»⁹.

Anosow zwraca ponadto uwagę na inne szeroko rozpowszechnione zjawisko. Na własnym przykładzie doświadczył, iż czarujące, nieśmiałe narzeczone w kilka miesięcy po ślubie zamieniają się w brudne, niechlujne, kłótlive baby, które nie szanują mężów i zaczynają flirtować z innymi, co więcej, posuwają się do cudzołóstwa.

Częsty u autora *Jamy* motyw zdrady małżeńskiej pojawia się w większości omówionych tu opowiadań. Listę utworów prozaika, w których zdradzają zarówno żony, jak i mężowie, można bez trudu przedłużyć. Kreacje niewiernych żon można podzielić na kilka grup. Jedne robią to z nudów, inne szukają w związku pozamałżeńskim ostrych wrażeń, pikanterii. Anna z opowiadania *Odra* (*Корь*, 1904), zblazowana i zaniebywana przez szorstkiego i prymitywnego w obejściu męża, który całą swą energię poświęcał na głoszenie nacjonalistycznych i szowinistycznych uwag, umilała sobie czas, kokietując gubernera synów. Trzydziestopięcioletnia bohaterka miała świadomość swych kobiecych atutów, m.in. pięknych rąk, dlatego też chętnie je eksponowała. Student nie miał doświadczenia w sprawach seksu, niemniej jednak rozumiał, co oznaczało zachowanie Anny, która witając się i żegnając przytrzymywała jego dłoń, wypowiadała przy nim ryzykowne, dwuznaczne zdania itp. Nie trzeba dodawać, że starania bohaterki zakończyły się sukcesem.

O miłosnych przygodach i przelotnych związkach marzy także żona popa z utworu *Na Krymie* (*В Крыму*, 1909). Maria, spragniona nieprzyzwoitych spotkań z młodymi mężczyznami, udaje się do nadmorskiego kurortu. Do osobnej kategorii należy zdesperowana bohaterka opowiadania *Pierwszy lepszy* (*Первый встречный*, 1897), która w akcie zemsty za wiarołomstwo (najprawdopodobniej męża) gotowa jest oddać się pierwszemu lepszemu mężczyźnie. Ten jednak wykazuje się szlachetnością i nie wykorzystuje okazji.

Nie wszyscy mężczyźni z utworów Kuprina są równie uczciwi i prawi. Większość nie ma skrupułów i wyrzutów sumienia, gdy oszukują żony, prowadząc równoległe dwa życia. Na takie zachowania pozwalały normy obyczajowe początku XX w. Panująca wówczas tzw. „podwójna” moralność sprowadzała kobiety wyłącznie do uświęconej tradycją roli wiernej żony i kochającej matki, dlatego potępiała te przedstawicielki płci pięknej, które utrzymywały przed- lub pozamałżeńskie kontakty seksualne. Mężczyźni natomiast, chronieni społeczną umową, mogli sprawować oficjalną funkcję w rodzinie (synów, braci, mężów, ojców) i równocześnie prowadzić życie seksualne anonimowe i niezwiązane z jawną sferą¹⁰.

⁹ А. Куприн, *Жидовка*, [в:] idem, *На покое*, Москва 2002, с. 162.

¹⁰ Zob. N. Stegmann, *Paradygmaty nauk przyrodniczych, ruch kobiecy i kategoria „sex”: o ustaleniu ról płciowych w polskim ruchu na rzecz moralności w przededniu pierwszej wojny światowej*,

Świadomość, że mężczyźni przed ślubem mają związki z innymi kobietami, ma Wiera z opowiadania *Samotność*. Bohaterka wie też, że istnieje przyzwolenie społeczne na taki stan rzeczy: «Вера Львовна давно слышала и знала, что у каждого мужчины до женитьбы интрижки и связи, что то, что для женщины составляет огромное событие, для мужчины является простым случаем, что с этим ужасным порядком вещей надо поневоле мириться»¹¹.

Na przełomie wieków kobieta postrzegana była przede wszystkim przez pryzmat macierzyństwa. Dostrzegano w niej głównie pozbawioną żądz matkę swoich dzieci i żonę chętnie usługującą mężowi, której obce są porywy namiętności. W prozie Kuprina bohaterki widziane jedynie jako strażniczki domowego ogniska są równocześnie ucieleśnieniem prozy życia. Mężowie nie doceniają żon, ponieważ są one kimś zwyczajnym, kto śpi obok, prowadzi dom i wychowuje dzieci. Kaszyncew z opowiadania *Żydówka* porażony niezwykłą urodą żony karczmarza mówi mu, że jego małżonka jest piękna. Ten w odpowiedzi pogardliwie wzrusza ramionami i zauważa, że to tylko zwykła biedna Żydówka. Dziwi go, że Kaszyncew nie widział w dużych miastach prawdziwych piękności. Tak więc żona nie jest uosobieniem tego, co nowe, zakazane, tajemnicze, co najbardziej pociąga. Dlatego miłości mężczyźni szukają gdzie indziej. Żona jest wyłącznie matką dzieci, nie zaś kochanką.

Mąż sporadycznie ukazywany jest w twórczości Kuprina jako człowiek uczciwy, dobry i rodzinny, jak choćby nauczyciel z opowiadania *Bez tytułu*, malarz z utworu *Bajka* czy profesor Simonow. Najczęściej jest to jednak pijak, lekkoduch, karciarz lub rozpustnik. Literackie portrety mężów-kobieciarzy spotykamy w wielu utworach. Uwodzicielem i zapalonym graczem jest Arkadij Rudniew z opowiadania *Taper* (*Tanep*, 1900). W domu bywa z rzadka, większość czasu spędza w Klubie Angielskim. Tam jada obiady i gra w karty. Wieczorami jeździ do teatru. Niemniej jednak sporo uwagi poświęca latoroślom, lubi bawić się ze swoimi dziećmi i organizować szalone eskapady. Żona natomiast nie uczestniczy w życiu rodzinnym. Irina rzadko opuszcza swoje pokoje, ponieważ towarzystwo dzieci i męża jest, według niej, zbyt pospolite i nieciekawe. Pomimo to skrycie nadal jest zazdrosna o Arkadija – i nie bez przyczyny.

Podobne stosunki panują w rodzinie Baszkirczewów z opowiadania *Dobre towarzystwo*, w którym Kuprin wykreował postać męża-tyrana. Pan domu nie dochowuje żonie wierności, ponadto rządzi, nie licząc się ze zdaniem pozostałych członków rodziny, współmałżonka zaś nie jest dla niego partnerem do rozmowy. Bohaterowie nie przepadają za sobą, mimo to Baszkircewa robi mu sceny zazdrości i zwalnia co ładniejsze służące.

Natomiast Konstantin z *Petentki*, około pięćdziesięcioletni sybaryta, «любил комфортно жить, вкусно кушать и еще любил этих милых грациозных созда-

[w:] *Nowa świadomość płci w modernizmie. Studia spod znaku gender w kulturze polskiej i rosyjskiej u schyłku stulecia*, red. G. Ritz, C. Binswanger, C. Scheide, Kraków 2000, s. 37-38.

¹¹ А. Куприн, *Одиночество...*, с. 335.

ний, называемых женщинами»¹². I wszystko organizował tak sprytnie, by jego ufną i dobrotliwą małżonką niczego nie wiedziała z całą pewnością. Nie miał wyrzutów sumienia, że żona mimo wszystko coś podejrzewała i cierpiała z tego powodu. O cierpieniach innych ludzi Konstantin zwykł nie myśleć, to bowiem przeszkadza żyć.

O zepsuciu bohaterów świadczy fakt, że nie mają oni oporów, aby uwodzić młode kobiety w wieku swych córek czy wręcz ich koleżanki. Bohater *Petentki* zaproponował przepięknej dziewczynie, która przyszła z prośbą o pracę (ponieważ ma chorą matkę i młodszego brata), żeby została jego utrzymanką. Baszkircew natomiast posuwa się dalej – próbuje uwieść przyjaciółkę własnej córki. W obydwu wypadkach niewinne młode kobiety poczuły się skrzywdzone i urażone. Bohaterowie nie widzą jednak niczego nagannego w swoim postępowaniu, nie dostrzegają w nich bowiem rówieśniczek swoich dzieci, które ktoś także mógłby potraktować w podobny sposób. Postrzegają je wyłącznie przedmiotowo przez pryzmat zaspokojenia swych żądz.

Na zakończenie podkreślmy, iż autor *Olesi* wszechstronnie i na wielu płaszczyznach przedstawiał w swojej twórczości relacje panujące w małżeństwie na przełomie XIX i XX w. W większości wypadków odbiegają one od ideału życia rodzinnego, równocześnie jednak wpisują się w panujący wówczas tradycyjny podział ról – żona zajmuje się domem, mąż natomiast spędza czas na zabawach w męskim gronie bądź na uganianiu się za innymi kobietami. W opowiadaniach Kuprina nie brak mimo wszystko, jak wiemy, również bohaterek, które odrzucały konkretny wzorzec zachowań narzucany wówczas kobietom przez patriarchalną kulturę. Słowa-klucze charakteryzujące mariaż w prozie Kuprina to samotność, wyobcowanie, brak porozumienia, fałsz, obłuda i zdrada.

ИНСТИТУТ БРАКА В РАССКАЗАХ АЛЕКСАНДРА КУПРИНА

Резюме

В статье рассматривается вопрос взаимоотношений, господствующих в браке на рубеже XIX и XX в., сквозь призму творчества А. Куприна. В прозе Куприна преобладают картины несчастных супружеств. Пророанализовав ряд рассказов, можем отметить, что слова-ключи, характеризующие брачный союз в произведениях автора *Олеси*, это – одиночество, отчуждение, непонимание, фальшь, лицемерие и измена.

¹² А. Куприн, *Просительница*, [в:] idem, *Собрание сочинений в шести томах*, Москва 1957, т. I, с. 247.